

A MAGYAR KVANTOROK VÁLTOZATOS MONDATBELI POZÍCIÓI ÉS AZOK LEHETSÉGES MAGYARÁZATA(I)

CSATAY RICHÁRD

ELTE Elméleti Nyelvészeti PhD Program
csatay@btk.pte.hu, csatay@nytud.hu

0. Bevezetés

A magyar nyelv jellegzetességeinek egyik legkirívóbb pontja az inherens disztributív kvantorok mondatbeli elhelyezkedése. A strukturalista leíró nyelvészet egyik alaplővének (Kiefer 1992) talán legnagyobb vívmánya a magyar diskurzusoperátorok és azok felszínén is tetten érhető k-vezérlési viszonyainak leírása (főleg É. Kiss Katalin munkássága nyomán). Talán ez volt az egyik döntő pont, ami a korabeli generatív iskola (Kormányzás és Kötés elmélete) csúcspontjaként paradox módon éppen annak aláásásával alapot teremtett a követő irányzat, a Minimalista Program többszörösen összetett igei alakzatainak (projekcióinak) kidolgozásához.

Van azonban néhány pont, ami azóta is magyarázatra szorul: ezek egyike pedig az É. Kiss által 1992-ben még „stilisztikai hátravetésnek” nevezett jelenség. A kvantorok a magyarban már a felszínén tükrözik a k-vezérlési viszonyaikat; ezt belátva érthetetlennek tűnik, mi az oka annak, hogy ezeknek a kvantoroknak a „mozgatása” a VP fölötti mondat-szakasz kvantormezőjébe egyáltalán nem kötelező. É. Kiss ugyan ad egy modellt pár évvel később (É. Kiss 1998), amely már egyfajta lehetőségül szolgál eme jelenség leírására, ám nem csak a fókuszot nem tartalmazó mondatok (*Mindenkit látok* vs. *Látok mindenkit*) szintaktikai magyarázata nem kielégítő, de sok fontos, minimalista elv is megsérül, mint a relativizált minimalitás és a fejmozgatási megszorítás és a gazdaságosság elve is.

Munkámban tehát erre a jelenségre kívánok magyarázatot adni: két különböző modell, az Optimáliselmélet (Optimality Theory, Prince–Smolenski 1993) és a Minimalista Program (Chomsky 1995) adta elvi lehetőségek kihasználásával olyan megoldási javaslatokat adok, amelyek, remélem, elfogadható magyarázatot adnak erre a nehezen kezelhető magyar nyelvi jelenségre.

1. A probléma

A nyelvek leírását az utóbbi ötven év nyelvészeti vizsgálódásai alapvetően modellekben képzelik el. A korábbi, holisztikus szemléletű, de pozitivistá szemléletmódok az elemek felsorolását és rendszerbe illesztését tartották szem előtt – ehhez képest a ma már sztenderdnek számító generatív szakirodalom nem törekszik szoros értelemben véve sem teljességre, sem rendszerességre: csupán olyan, nem is strukturálisan, csak funkcionálisan adekvát ábrázolását kívánja adni a nyelvek összességének, amely a feltételezések szerint modellálja az ember nyelvi képességrendszerének legfontosabb jellemzőit. A teljesség és a

rendszeresség itt egyrészt mellékesen, másrészt a modellelméleti alap folyamányaként valósul meg (a feltételezések szerint).

A leírásnak ez a módja nem várt nehézségeket vetett fel a gyakorlatban: egyre inkább úgy tűnik, hogy a modellek természete által elvárt konzisztencia és a nyelvek rendszer-szerűségei nem feleltethetők meg egymásnak. A modellek szigorú konzisztenciájának gyengítése árán több-kevesebb sikerrel még készíthetők ugyan sikeres elemzések, ám újabb probléma is felvetődik: ha el is tekintünk attól a tényről, hogy minden nyelv nyelv-változatok halmaza, így *ab ovo* inkonzisztens, egyetlen nyelvváltozaton belül is találunk olyan „zavarba ejtő” jelenségeket, amelyek megoldhatatlannak tűnő feladat elé állítják a modellben gondolkodót.

Dolgozatomban egy ilyen jelenséget vizsgálok, a kvantorok disztribúcióit. A jelenség azért lehet érdekes a fent vázolt szempontból, mert mondatbeli elhelyezkedésükre lehetetlennek tűnik bármilyen okot találni; másrészt viszont egyes, általánosan elfogadott elvekkel ellentétes, ha nem adunk magyarázatot viselkedésükre. A jelenség azonban, mint látni fogjuk, megmagyarázható: így szinkrón nyelvi leírásának példáján keresztül azt is kívánom bemutatni, hogy ami az egyik modellben könnyen leírható, az a másikban sem lehetetlen, legfeljebb bonyolultabb megoldásokat implicál.

1.1. A jelenség

A dolgozat alapproblémáját az alábbi magyar mondat-párral illusztrálhatjuk:

- (1) a. *Mindenki megjött.*
b. *Megjött mindenki.*

A magyar nyelv leírói egyetértenek a tekintetben, hogy gyakorlatilag nincs szignifikáns különbség a két mondat logikai–szemantikai jegytartalmában. Ez azonban magyarázatra szorul, amennyiben alapvetésnek elfogadjuk, hogy a nyelv „optimális” rendszer, így kerüli a felesleges szerkezeti redundanciákat.

Ez a megjegyzés tulajdonképpen már túlmutat a hagyományos minimalista kereteken: Chomsky 1999-es írásának első bekezdése szerint minden nyelv által generált kifejezésnek „világosnak”, „olvashatónak” kell lennie (*legible*), és a szigorú minimalitás tézise szerint a nyelv optimális „megoldás” minderre nézve.¹ Esetünkben ez azzal a következménnyel jár, hogy ha egy adott szemantikai kimenet két felszíni (fonológiai) kimenettel is párosítható, elveszítjük ezt az általánosítást: egyszerre két dolog kézenfekvő, hogy nem lehet „optimális” megoldás, mert ha az egyiket tekintjük optimálisnak, a másik nem lesz az, és megfordítva. Az eltérő felszíni szerkezethez eltérő szemantikai interpretációt szeretnénk rendelni – tekintetbe véve azt a tényt is, hogy magyar kvantorok hatóköri jellemzői gyakran már a felszínen is érvényesülnek. (Lásd részletesebben 2.3.1.1-et.) Azaz, ha deriválni tudjuk mindkét szerkezetet, annak oka kell, hogy legyen, vagy pontosabban: egyiket sem zárhatja ki semmi.

¹ „For each language L [...] the expression generated by L must be ‘legible’ to systems that access these objects at the interface between F(aculty of) L(anguage) and external systems [...]. The strongest minimalist thesis SMT would hold that language is an optimal solution to such conditions.” (Chomsky 1999: 1)

2. Az elemzések

Milyen modellben ábrázolható mindez? Az előző gondolatok fényében kézenfekvő az optimalitás-elméleti megközelítés. Az optimalitás-elmélet (OT) ugyanis természetéből fakadóan lehetőséget ad a különböző változatok közötti „versengés” egymástól teljesen eltérő szempontok alapján történő „elbírálására”. A 2.1-ben tehát egy ilyen megoldást látunk. Maga az elemzés ugyan mindössze egy kísérlet, nem törekszik teljes leírásra, de jól érzékelteti a mechanizmust, amely segítségével az ehhez hasonló jelenségek leírása kezelhetővé válik.

Nem adjuk fel azonban a reményt, hogy leírást leljünk a (legalábbis a szintaktikai leírások terén) sztemdebbnek számító minimalista keretek között sem. Részben 2.2., de főleg 2.3. pont alatt kísérletet teszünk egy olyan, az általános derivációs alapelveket betartó szerkezeti fa megrajzolására, amely hathatós leírást is ad a jelenségre. Ott már részletesebb, gazdagabb nyelvi adatokat is felvonultató elemzésre lesz szükség: ez a modell derivációs jellegéből fakad. (Olyan műveleteket kell majd ugyanis bevezetnünk, amelyek részben ellentmondanak a korábbi elemzésekben megállapítottaknak. Ezeket a lépéseket tehát független érvekkel is indokolnunk kell.)

2.1. Egy optimalitás-elméleti megközelítés

Az alábbiakban egy kísérletet láthatunk a probléma optimalista kezelésére.² Nem törekszünk teljességre: csak az (1)-ben látható szerkezet-alternatívák leírását tartjuk szem előtt. Mint látni fogjuk, a részletes disztribúciós vizsgálódásokra ezen a ponton még nem lesz szükség.

2.1.1. Az optimalitás-elmélet (OT) és az elemzés alapelvei

Mielőtt belevágnánk az elemzésbe, ejtsünk néhány szót a modell alapelveiről.

Az OT (is) univerzalitásra törekszik, ennek szellemében univerzális megszorításokat alkalmaz, olyanokat, amelyeket minden nyelv a magáénak vall. Az elvek és paraméterek kérdéskörét egységesen kezeli: a megszorítások az elvek, vagy, ahogy az OT nevezi őket, a *constraintek* (megszorítások). Hogy a nyelvek közötti magyarázó adekvátságot is biztosítsa, a parametrizáltságot az OT úgy éri el, hogy ezeket a megszorításokat egy idioszinkretikus „fontossági sorrendbe” rendezi.

Közelebbről: az univerzalitás érdekében fel kell tételezni, hogy minden nyelvsajátító mechanizmus ugyanazokat a megszorításokat alkalmazza. Akkor azonban, amikor a nyelv elsajátítása zajlik, nem ezeket az elveket tanulja meg a beszélő (ezek a feltételezés szerint eleve adottak), hanem azt a hierarchiát, amely az adott nyelvben gondoskodik a helyes alakról.

Egy szintaktikai példával élve: míg a kínai nyelvben néhány kivételtől eltekintve nem tételezhetünk fel szintaktikai mozgásokat, a magyarban éppen ellenkező módon ezek tömegét tesszük fel. Ez nem lehetne lehetséges, ha ragaszkodnánk az elvek univerzális voltához.³ Feltehetjük azonban, hogy a nyelvsajátító mechanizmus megtanulja, milyen sorrendben kell figyelembe venni az adott elveket.

² A részletes elemzés egy 1999-es OTDK dolgozatban olvasható (Burányi–Csatay 1999).

³ A GB-ben a paraméterek persze sok mindenre választ tudnak adni.

A rendszer két alapvető „motorja” a generátor és az evaluátor lesz. A generátor által készített lehetséges példányokat (amelyek tehát univerzálisak: előfordulhatnak a világ valamely nyelvén, vagy egyenesen elő is fordulnak) az evaluátornak nevezett egység elemzi: a benne rangsorolt megszorításokat a hierarchikus sorban alkalmazza a generátorból kikerülő szerkezetekre, míg csak a helyes alak(ok) maradnak „talpon”. Elképzelhető tehát, hogy egy alak megsért ugyan több szabályt is, ám a többi lehetséges alak vagy többször, vagy ugyanannyiszor, ugyanúgy megsérti azt, így a versengő alak nem hull ki a rostán. Ugyanakkor az elemzés során a magasabbra rangsorolt elemek közül kiesett versenyzők tovább nem elemzendők: a legtovább fennmaradt változat(ok) szabálymegfelelése tehát attól kezdve irreleváns.

Az optimalitás-elméleti elemzés során – annak alapfelvetéseit természetesen betartva (ld. Prince 1993; Pesetsky 1997) – különböző kiegészítéseket teszünk. A generátorból a szemantikai tartalmakhoz rendelt ágrajzszerkezetek és ezeket kitöltő elemek kerülnek ki, jegyekkel és jegyelvárásokkal. Jegyelvárásaik nem minden esetben teljesülnek, mégis grammatikus szerkezetet kaphatunk eredményül. (Ellentétben tehát a minimalista keret alapelveivel.)

A lehetséges ágrajzok mégis minimalista jellegűek, de az elmélet egy alternatív értelmezésében. A lehetséges szerkezetek nem derivációs produktumok (Chomsky 1995), hanem reprezentációk, egyfajta Bródy (1995) által sugallt értelemben. Ennek a distinkciónak gyakorlati jelentősége abban áll, hogy eltekintünk attól, hogy a versenyző szerkezetek milyen lépések során jöttek létre, így nem hivatkozunk szigorúan derivációs megkötésekre sem.

További jellemzője a kapott konstruktumoknak, hogy, némiképpen ellentétben például az É. Kiss (1998) által sugallt rétegződő operátorzónával,⁴ egy egységes (kvantorokat is tartalmazó) fókuszmezővel (Bródy 1991) dolgozunk. (Ez a fókusz és a kvantorokat tartalmazza, az első topikig.) A választás oka, hogy a kvantorok és a fókusz Bródy-féle egységes kezelése lehetőséget ad olyan optimalitáselmélet-beli megszorítások (*constraint*-ek) megalkotásának, amely az egyes, az operátorzónát kitöltő elemek mindegyikére vonatkoztathatók.

A megalkotandó megszorítások esetében – követve a bevált hagyományt – a cikk támaszkodik egy hasonló témával foglalkozó cikk egyes állításaira (Legendre et al. 1995; maga a cikk a világ több nyelveinek kérdőszó-kiemelési (*wh-extraction*) jelenségeivel foglalkozik, így természetesen felhasználhatóak az ott tett állítások a magyar fókusz-kiemelés kapcsán is⁵). A vonatkozó cikk – többek között – az alábbi megszorítások alkalmazását javasolja:

⁴ É. Kiss 1998 tulajdonképpen egy $[TP^* \wedge QP^* \wedge FP^* \wedge V \wedge (TP^* \wedge QP^* \wedge FP^*)^*]$ szerkezetet javasol, amelyben tehát pusztán annyi a megkötés, hogy tetszőleges számú topik, majd szintén tetszőleges számú kvantor után az ige a legfelső fókusz fejében helyezkedik el, az ige mögötti mondatszakasz azonban szabadon iterálható. Ez tulajdonképpen szoros kapcsolatban van a hivatkozott Bródy-féle megoldással, annak mintegy ihletője; jelen dolgozatban mégis az utóbbit tekintjük az optimalitás-elmélet számára könnyebben alkalmazhatónak.

⁵ Igaz ugyanakkor, hogy a szerzők mondat szerkezeti megoldásokat keresnek a cikkben, és nem veszik tekintetbe például a magyar többszörös kiemelés lehetőségét:

- (2) Constraintek (megszorítások) Legendre et al. (1995) nyomán:
- a. **Def.1.** (ObHead): Minden funkcionális fejet ki kell tölteni!
 - b. **Def.2.** (MinProj): Ne projektálj!

A megszorítások tehát egy bizonyos síkon ellentmondanak egymásnak: MinProj nem engedi, hogy a szerkezetek projekciókat tartalmazzanak (ahol projekcióknak tekintjük, ha bármilyen értelmezhető elem kitölti az adott derivációs egységet),⁶ ObHead viszont elvárja, hogy a funkcionális fejek (például: kérdőszó, fókusz, kvantorfejek stb.) kitöltve legyenek. Ha tehát MinProj magasabb rendű ObHead-nél, utóbbi működése teljesen irreleváns: nem lesznek funkcionális projekciók, így funkcionális fejek sem; ellenben ha ObHead a magasabbra rangsorolt, rosszul formált szerkezeteket kapunk, ha a funkcionális projekciók fejét nem töltjük ki.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a dolgozat jelen részében nem tartjuk be a projekciós elvet: egy fej kiépülése nem vonja maga után a projekció kiépülését is. Semmi okunk nincsen arra, hogy feltegyük az OT értelmezések szerint ezt az elvet: amennyiben szükség van rá, egy újabb megszáttással kell azt beemelni a rendszerbe.

Amennyiben persze egyáltalán nem alkalmazunk projekciókat, egyik megszorítás sem sérül: ez viszont azt eredményezné, hogy a következőhöz hasonló agrammatikus szerkezeteket kapnánk:

- (3) *[_{VP} Eljött ki/csak Péter/János sem.]⁷

A magyar esetében tehát be kell vezetni egy újabb megszorítást, amely arról gondoskodik, hogy a funkcionális projekciók kiépüljenek:

- (4) **Def.3.** (MaxProj): Projektálj! (ideiglenes)

Ez azonban még nem elegendő. Ezzel a megszorítással a következő agrammatikus szerkezeteket is megkapnánk:

- (5) *[_{FP} [_F Jött_i [_{VP} el Ø_i ki/csak Péter/János sem.]]

Szükség van arra is, hogy azok az elemek, amelyek hagyományosan fókuszelemeknek tekinthetők, el is foglalják a megfelelő pozíciójukat. Erre szolgál a következő megszorítás:

- (6) **Def.4.** (F-Mark): A +f jegyelvárással a szerkezetbe belépő elemeket lásd el +f jeggyel!

Ezzel már gondoskodtunk a helyes szerkezetekről:

Ki mikor kivel csókolózott?

Ezért volt szükség újabb, más nyelvben valószínűleg alacsonyra rangsorolt, a magyarban viszont rendkívül fontos megszorítások bevezetésére. Ezek nem rontják az elemzés „hitelét”, hiszen, mivel ezek más nyelvekben egyéb megszorítások által domináltak, sohasem jelentenek nehézséget az elemzés (‘evaluálás’) számára.

⁶ Azaz ha vagy a fej, vagy a specifikáló tartalmaz egy olyan jegyet, amely vagy a fonológia, vagy a szemantika számára értelmezhető.

⁷ Az egyéb funkcionális projekcióktól (egyeztető projekciók, aspektus) most eltekintünk.

- (7) $[_{FP} Ki_i /csak Péter_i /János sem_i [_F jött [_{VP} el \emptyset_i \emptyset_i]]]$.⁸

Ez a megszorításunk arra is jó, hogy átvegye MaxProj szerepét is – feltéve persze, hogy a projekciók generálása univerzális jelenség.

Összefoglalva: egy szerkezetet három esetben bukhat el:

1. Ha nincs projekció, a szerkezet F-Mark-on bukik el.
2. Ha generálunk projekciót, de a fejet nem töltjük ki, ObHead lép működésbe.
3. Ha a projekció kiépül, és a fejet is kitöltjük, F-mark kiszűri azokat a szerkezeteket, amelyekben nem a fej előtti pozíciót tölti be a fókuszált összetevő.

2.1.2. Az elemzések

Mindezeket tekintetbe véve tekintsük az alábbi elemzést:

- (8) *Imre látta meg Lajost.*

<i>Imre látta meg Lajost.</i>	ObHead	F-Mark	MinProj
[Meglátta Imre Lajost.	*!	*	
[[Meglátta Imre Lajost.	*!	*	*
[Látta [meg Imre Lajost.		*!	*
[Lajost látta [meg Imre.		*!	*
[Imre látta [meg Lajost.			*

(Itt és a továbbiakban: a ‘*’ jel a megszorítás megsértését, a ‘!’ egy szerkezet kihullását jelenti. A sötétített mezők illusztrációk: a nem sötét mezők soraiban állnak az éppen aktuális versengők. A szögletes nyitó zárójel ([) a projekció hagyományos jele. Eszerint a zárójel utáni rész egy (pl. funkcionális) fejet kell, hogy tartalmazzon.)

Az első megszorítás kizárja az első két szerkezetet, amelyeknél nem generáltunk projekciót, vagy azt nem töltöttük ki. A második két esetben nem áll fenn a fókuszprojekción belüli szomszédossági viszony, amely – mint láttuk – az F-Mark teljesítésének feltétele volt: vagy generálódik ugyan egy FP (ezt ige és igekötő sorrendjéből tudjuk), csak éppen módosítójában nem áll ott a fókuszált elem. A negyedik mondat hasonló azzal a különbséggel, hogy a fókusz helyén „tévedésből” egy nem fókuszált elem áll (meg kell jegyezni, hogy a mondat tökéletes lenne, ha a *Lajost látta meg Imre* mondatot akarnánk generálni). Végül az ötödik mondat lesz az, amely versenyhalmazban állók közül egyedül szerencsésen túljut az első megszorításon, és innentől kezdve tulajdonképpen mindegy, hogy a következő szinteken hogyan teljesít. Itt láthatjuk a sorba rendezés relevanciáját. Igaz ugyan, hogy győztes mondatunk az elsőhöz képest rosszabb eredményt produkál a MinProj szempontjából, de ezen a szinten a két mondat között már nincsen versenyhelyzet, egy felettes megszorítás kiszűrte az elsőt és továbbengedte az utolsó szerkezetet, így az további legyőzőre nem találva, eljuthat a nyelvi megvalósításig.

Tekintsünk most egy olyan mondatot, amelyben két fókusz is van!

⁸ Az inherens operátorokra is vonatkozik ez a szabály. Hogy ők mégse fókuszkörnyezetben álljanak, arról majd később gondoskodunk (ld. (9)-et).

(9) *Imre látta meg Lajost.*

<i>Imre látta meg Lajost.</i>	ObHead	F-Mark	MinProj
[Meglátta Imre Lajost.	**!	**	
[[Meglátta Imre Lajost.	**!	**	*
[[[Meglátta Imre Lajost.	**!	**	**
[Látta [meg [Imre Lajost.	*	**!	*
[Látta [[meg Imre Lajost.	*	**!	**
[[Látta [meg Imre Lajost	*	**!	**
[Lajost [Imre látta [meg.	*	*	**!
[Imre látta [meg Lajost.	*	*	*
[Lajost látta [meg Imre.	*	*	*
[[Imre látta [meg Lajost.	*	*	**!
[[Lajost látta [meg Imre	*	*	**!

Itt előbb azok az elemek hullnak ki, amelyek kétszeresen is sérti ObHead-et, azután azok, amelyek ugyanígy járnak el F-Mark-kal is. Ezután már csak azok maradnak talpon, ahol az egyik elem nem sérti F-markot: a másikat mindenképpen sérteni kell: két elemmel nem lehet az ige balról szomszédos. Megjegyzendő még, hogy az utolsó két példa látszólag semmiben sem különbözik a grammatikus szerkezetű példányoktól: van bennük azonban egy-egy ráadásként generált projekció is, ami miatt elhullnak MinProj-on. A győztesek tehát azok lesznek, ahol egyáltalán nem is generáltunk projekciót a másik fókuszelem számára.

Jogosan merül fel a kérdés, miben különbözik ez a mondat attól, amikor a második elem nem fókuszált. Nos, elemzésük szempontjából ez érdektelen: a második, ige mögötti fókusz nem kapja meg +f jegyét, amit a szintaxis megkövetelne. Az OT egyik nagy erénye, hogy ez nem jelent ellentmondást: a lényeg az optimalításban van, nem kell minden áron ragaszkodni a „helyes” elemzéshez. Ráadásul annak sincs semmi akadálya, hogy a logikai és fonológiai formában ezeket az elemeket fókusznak értsük (mint ahogyan tesszük is, a kontextus értelmezésével és a nyomatékosítás segítségével).

Eme rövid ismerkedés után térjünk rá voltaképpen tárgyunkra, a kvantorok viselkedésére! A következő mondat egy másik diskurzusoperátort fog tartalmazni, egy univerzálisan kvantált egységet, amely rendszerint szintén az ige feletti operátorzónában található.

(10) *Mindenki megjött / Megjött mindenki.*

Ahhoz, hogy a mondatokat értelmezni tudjuk, fel kell tételezni azt is, hogy a kvantorok funkcionális feje⁹ kitöltött, azaz, hogy ők inherens operátorok. Csak ez lehet az oka annak, hogy az ige nem kell, hogy kitöltse a fejét: ezt jelzi az egyenes szórend. Ha tehát az ige belép ebbe a fejpozícióba, azzal megsért egy szabályt:

(11) **Def.5.** (NoDubFill): Egy fej csak egy értelmezhető elemet tartalmazzon!

Most már belefoghatunk (10) elemzésébe:

⁹ Amely tehát minden esetben kiépül, projekció nélkül akár. A disztributív (kvantoros) főnévi csoport e fej specifikálójába kerül(het).

<i>Mindenki megjött. / Megjött mindenki.</i>	ObHead	NoDubFill	F-Mark	MinProj
Megjött mindenki	*!		*	
[Jött meg [mindenki.		*!	*	*
[Mindenki jött [meg.		*!		*
[[Megjött mindenki.			*	*
Mindenki [megjött.			*	*

Mint látható, a kétszeresen kitöltött elemek hamar kiesnek a versengésből, ha NoDubFill-t F-Mark fölé helyezzük. Két szórendi változat marad: ezek mindegyike azonosan teljesít minden kényszerre vonatkozóan, hiszen kitöltött fejet tartalmaz, amiben nem áll más elem, és egyformán sértik az alsó két megszorítást is, hiszen a fókusz (kvantor) elemet az ige nem jelöli +f-jeggyel, és a kitöltött kvantorfej miatt projekciót is növesztettek VP fölé. Mivel azonban NoDubFill magasabb F-Mark-nál, ezek az elemek győztesek.

Itt is kaptunk egy olyan szórendi variációt, amely jónak tűnik, mégis kihull a rostán: a legelső példában semmilyen projekciót nem generáltunk VP fölött. Ezzel természetes megsértettük ObHead-et (maga a funkcionális fej mindenképpen kiépül, mint jelentéses egység, értelmezhetősége már Q inherens kvantorfej feladata lesz). A helyes szórendhez tartozó helyes reprezentáció az utolsó előtti sorban látható.

Végezetül tekintsünk meg egy olyan táblázatot (csupán a modell „életképességének” tesztelése céljából), ahol egy fókusz és egy kvantorelem is van a mondatban. A cél az, hogy győztesként hozzuk a kvantor-fókusz sorrend mellett azt a verziót is, ahol a kvantor az ige mögött áll. Lássuk (a könnyebb hivatkozások miatt a sorokat megszámoztuk):

	<i>Mindenki Pétert nézte meg. / Pétert nézte meg mindenki.</i>	ObHead	NoDubFill	F-Mark	MinProj
1.	[Megnézte Pétert mindenki.	**!		**	
2.	[[Megnézte Pétert mindenki	**!		**	*
3.	[[[Megnézte Pétert mindenki	*!		**	**
4.	[Nézte [meg Pétert mindenki.	*!		**	*
5.	[[Nézte [meg Pétert mindenki.			**!	**
6.	[Nézte [[meg Pétert mindenki	*!	*!	**	**
7.	[Nézte [Pétert [meg mindenki	*!	*!	**	**
8.	[Pétert [megnézte mindenki.	**!		**	*
9.	[[Pétert [megnézte mindenki.	*!		**	**
10.	[Mindenki nézte [meg Pétert	*!	*	*	*
11.	[Mindenki [nézte meg Pétert.			**!	**
12.	[Pétert nézte [meg mindenki	*!			*
13.	[Pétert [mindenki nézte meg	*!	*!	*	**
14.	[Pétert [mindenki [megnézte	*!		*	**
15.	[Pétert nézte [meg mindenki	*!		*	*
16.	[[Pétert nézte [meg mindenki			*	**
17.	[Mindenki [Pétert nézte [meg.			*	**

A táblázat részletes elemzése:

– Az első két esetben ObHead kétszeresen sérül: nem generáltunk Q fejet, az elsőben pedig F fejet sem. A nyolcadik ugyanolyan, mint a második: nincs Q, van F, de az ige nem tölti ki azt.

– Egyszeresen sértik ObHead-et, de még így is kihullnak a következők: a harmadik, a kilencedik és a 14. esetben a fókuszfej nincs kitöltve; a negyedikben és a 12-ben igen, de nincs Q fej; a hatodik, a hetedik a tizedik és a tizenharmadik esetben az ige nem F fejben áll (ez NoDubFill-t is sérti, de az már irreleváns).

– Érdekes lehet még a 15: itt annyi a baj, hogy mivel nem generáltunk Q-nak projekciót, csak fejet, ObHead sérül.

– A túlélők között már az szelektál, hogy hányszor sértjük meg F-Markot: a kvantor NoDubFill miatt semmiképpen sem lehet „f-jelölt”. Ekkor hull ki az ötödik és a 11. példa: az előbbiben egyáltalán nem mozgattunk NP-t, a másodikban a kvantort igen, de az ige nem f-jelöli, mivel F-ben áll.

– Mindezek után marad a 15. és 16. sorszámú két eset: a kvantor egyikben sem f-jelölt, ezért egyformán sértik F-Markot. Mindkettőben generáltunk két projekciót, ezzel ugyanúgy sértik MinProj-t is. Mivel köztük nincs lehetőség további evaluálásra, ez a két szerkezet lesz grammatikus a magyarban.

2.1.3. Részösszegzés

Úgy tűnik tehát, hogy kisebb-nagyobb problémákkal ugyan, de elfogadható OT elemzés készíthető a jelenség leírására. A modell adta lehetőségek természetesen itt is korlátozottak: ha nagyobb leíró igénnyel tekintenénk az ige előtti operátorzóna (tulajdonképpen a fókuszmező) viselkedésére, bizonyosan találunk olyan zavarba ejtő kivételeket, amelyek jobb esetben új megszorítások, rosszabb esetben feloldhatatlan ellentmondásokra vezetnének. A modell határozott eredményei azonban egy ilyen töredék-elemzés során is feltűnhetnek.

2.2. Kitérő: a kvantorfejek problematikája

Az előző fejezetben evidenciaként kezeltük, hogy létezik egy Q fej, aminek ki kell tölteni egy funkcionális projekció fejét. Joggal merül fel a kérdés: mi van a Q fejében? Miért tekintjük projekciónak, ha Q feje kitöltött, de nem az ige által? Azaz: miért tekintjük inherens operátoroknak a kvantorokat?

Az előbb látott OT-elemzésnek ez a fajta stipulativitása mindenképpen szembevetű. Lehetséges ugyan némi fogódzó, ám ilyenkor rendre korlátokba ütközünk. A *is*-es kvantorok esetében például kézenfekvő az *is* segédszót fejként kezelni, a *sem*-et pedig az *is+nem* összeolvadás eredményének, mégsem tudunk elszámolni azokkal az esetekkel, ahol a *sem* ún. negatív konkordban¹⁰, az ige mögött áll:

(12) *Nem láttam Pétert sem.*¹¹

Az univerzális disztributív kvantor esetében még bonyolultabb a kérdés: itt látszólag nincs semmilyen fonológiai anyag, amely a kvantorfejben helyet foglalhatna. Kapunk talán itt is egy esélyt: Sportiche (1988) a francia nyelv kapcsán már sikerrel vezette be a „lebegő

¹⁰ Lásd Labov 1972; Haegamann–Zanuttini 1990; Laka 1990.

¹¹ Az elemzés kapcsán remélhetőleg találunk magyarázatot a jelenségre.

kvantorok” (*floating quantifiers*) fogalmát. Ezek az elemek a főnévi csoport élén foglalnak helyet (mint a magyar *minden*¹²), de önállóan is szerepelhetnek a mondatban, mint azt az alábbi példák mutatják:

- (13) a. *Tous les garçons sont venus.*
mind.Pl a fiúk Aux.Pas.Comp eljön.Part.Pass
‘Minden fiú eljött’
- b. *Les garçons sont tous venus.*
a fiúk Aux.Pas.Comp mind.Pl eljön.Part.Pass
‘A fiúk mind eljöttek’
- c. *Tous sont venus.*
mind.Pl Aux.Pas.Comp eljön.Part.Pass
‘Mindnyájan eljöttek.’
- d. *Nous vous invitons tous.*
mi ti.Acc meghív.Praes mind.Pl
‘Mindannyiótokat meghívunk.’
- e. *Les garçons ont tous tout lu.*
A fiúk Aux.Praes.3Pl mind.Pl mind.Acc olvas.Part.Perf
‘A fiúk mind olvasták azokat (mind).’

Sportiche megoldásként azt javasolja, hogy ezen elemeket tekintsük határozóknak, amelyek leginkább az alany-orientált határozókhoz hasonlítanak. Munkájában ő VP alatti internális alanyhoz csatolja őket, ahonnan az alany továbbmozog I-be (TenseP-be).¹³ A lebegő kvantort ő egyfajta anaforaként kezeli, amelynek antecedense az alany, ill. a tárgy.

A magyarban is jelen van ez a jelenség, mint azt az alábbi példák mutatják:

- (14) a. *A fiúk mind ott voltak/ott voltak mind.*
b. *Az almákat mind megettem/megettem mind.*

A magyarban azonban nagy valószínűséggel további kiegészítéseket kell tenni: az „antecedensül” szolgáló NP (DP) még tovább mozoghat más operátorpozícióba:

- (15) a. *A fiúk mind itt vannak.*
b. *A fiúk vannak itt mind.*
c. *A fiúk (is) mind itt vannak.*

További érdekesség, hogy ha van az antecedensnek egyéb operátorjegye, annak hatókörében kell tudnia a lebegő kvantort:

- (16) a. **Mind(annyian) a fiúk vannak itt.*
b. *Mind(annyian) itt vannak a fiúk.*¹⁴

¹² Bár láthatóan nem az NP, hanem a DP előtt.

¹³ Ebből a szempontból a cikk már egyfajta ‘pre-minimalista’ split-Infl szemléletet is tükröz.

¹⁴ Erre a jelenségre a minimalista elemzés során még visszatérünk.

Visszatérve a lebegő kvantorok derivációs lehetőségeire, Sportiche maga nem ad pontos magyarázatot eme jelenséggel kapcsolatban, de annyi mindenképpen vitathatatlanak tűnik, hogy egyfajta „poszt-lexikális” elemzési lehetőségen kívül (amely során tehát vagy a *minden*-nel kvantált DP-t, vagy az elágazó, „határozós” szerkezetek extraponáljuk még a mondatba illesztés előtt) nem sok lehetőségünk marad.

2.3. A minimalista elemzés lehetőségei és korlátai

A problémánk tehát a következő: adott két szerkezet, melyek egymással tulajdonképpen egyenértékűek, de amelyek egyikében láthatóan végbement egy olyan nyílt mozgítás, amely a másikban nem.

Tekintsük előbb csak általánosságban a problémát: a minimalista „szabályok” szerint a nyílt mozgást „erős” jegyek váltják ki: felmerülhet tehát egy olyan megoldás, ahol a kvantorok +q jegyét „opcionálisan erősnek” tekintjük. Hiszen kézenfekvő: ha a +q-jegy opcionálisan értelmezhető, akkor a numerációban vagy szemantikailag értelmezhető, vagy értelmezhetetlen jeggyel emeljük ki (tehát vagy mozgást vált ki, vagy nem).¹⁵ Eszerint a Q fej mindig preverbális, ám a kvantoros kifejezés mozgását nem mindig váltja ki. (Ilyenkor fedett mozgással ellenőrizzük, *spellout* után.) A gondok ezzel a megoldással a következők:

A Q-fej szemantikai értelmezhetősége konstansnak tűnik: nehéz lenne bármilyen elv alapján „osztályozni”; egész egyszerűen nem lehet egyszer értelmezhetetlennek, egyszer értelmezhetőnek tartani. Az sem segít, ha szemantikai valenciáját érintetlenül hagyjuk, és csak az „erős” voltának fokáról nyilatkozunk: túl azon, hogy ettől fogva a jegyerősség megállapításának módszere meglehetősen ad hoc volna, ez a fajta opcionális ellenőrizhetlen gyengítést gyakorol a modellre: ezentúl minden jegyről meg kell mondanunk azt is, hogy van-e más módon „erejű” változata. Általánosságban tekintve sem összeegyeztethető ez a megoldás az általános elvekkel: világos, hogy sokkal gazdaságosabb nem mozgatni egy elemet (nyíltan); ez esetben a Gazdaságosság Elve azt sugallná, hogy a kvantor jegy mindig gyenge legyen, mert ez a gazdaságosabb.

De ha így is tekintjük, akkor sem nyerünk semmit: az *is* ettől még Q fejnek tűnik, azaz ha posztverbális marad, Q is posztverbális lesz.

A *mind*- helyzete sem tisztázott: ha egyfajta „posztlexikális” szabállyal jön is létre, kérdéses, hogyan legitimizálható ez a folyamat Q projekción kívül (posztverbálisan)? És ha magában áll (pl. (16b)-ben): nehezen lehet értelmezni a látott operátor-antecedensi hatásokat, ha a V' mögötti mondatszakaszon álló lebegő kvantor nem Q fejben áll. Ráadásul: ha nem ott, akkor hol?

2.3.1. A jelenség részletes elemzése: hatókörök és k-vezérlés

Úgy tűnik tehát, hogy más megoldást kell választanunk: Q fejet ott kell generálnunk, ahol az voltaképpen áll. Mielőtt azonban megoldásokat keresnénk, érdemes kitérnünk a kvantorok viselkedésének részletes vizsgálatára, már csak azért is, mert a szakirodalom róluk nem csak ebben a modellben, de az ezt megelőző modell(ek)ben már több elemzést is felmutatott.

¹⁵ Bár a két fogalom (értelmezhetetlen-gyenge, értelmezhető-erős) nem pontosan fedi egymást.

2.3.1.1. A hatókörök

A magyarban a kvantorok hatóköri viszonyairól leginkább az alábbi – É. Kiss Katalin által megfogalmazott – tétel mond a legtöbbet:

- (17) A hatókör-értelmezés sorrendi feltétele
Az operátorok megelőzik hatókörüket. (É. Kiss 1992)

É. Kiss későbbi munkájában (É. Kiss 1998) már kifejezetten a kvantorokkal kapcsolatban, a következő megállapítást teszi:

- (18) A hatókör-értelmezés sorrendi feltétele a magyarban
Az operátorok a V' előtti mondatszakaszon már a felszínen megelőzik hatókörüket.

Ezen általánosan igaznak tekinthető állítások mögött már a kezdet kezdetén zavarba ejtő kivételek megjelenésével kellett számolni. É. Kiss 1992 *Két kivétel* című alfejezetében számol be ezekről:

- (19) /*Mindenki nem hitt nekem.*
(20) **Kevesen** láttak **minden**/minden filmet.

A kontrasztív topik és az É. Kiss által stilisztikai hátravetésnek nevezett jelenségről van tehát szó. Számunkra most a második jelenség a releváns, mivelhogy ezzel foglalkozunk a továbbiakban.¹⁶

A (20) mondatban a kvantor nem a szokásos helyén, a fókusz előtt, hanem az ige mögötti mondatszakaszon foglal helyet. Ez önmagában még nem kellene, hogy problémát jelentsen az elemzés számára (bár, mint látni fogjuk, némely ponton befolyásolni fogja az elkészülő ábrázolásokat), sokkal inkább az okoz gondot, hogy a mondat hatóköri értelemben kétértelmű (ezt próbáltuk jelezni a *minden* kétféle írásmódjával):

- (21) a. *Kevesekre igaz, hogy minden filmet láttak.*
b. **Minden** filmre igaz, hogy kevesen látták (őket).

É. Kiss a második olvasatot nevezi stilisztikai hátravetésnek, ahol tehát az univerzális kvantor voltaképpen a mondat elején veszi fel hatókörét, ám valamilyen fonológiai szabály az ige mögötti mondatszakaszra helyezi. É. Kiss ezt a véleményét többé-kevésbé máig sem változtatta meg, tekinthetjük tehát ezt a magyarázatot a sztenderd felfogásnak. Érdeemes lenne azonban kísérletet tenni a jelenség szigorúan szintaktikai magyarázatára is. Tekintve azonban, hogy az 1992-es Kormányzás és Kötés modell megjelenése óta a kutatók többsége már a Minimalista Program főbb irányvonalait tekinti legitimnek, a továbbiakban már

¹⁶ A (17)-ben látható szabályt árnyalja még egy jelenség is:

- (i) *Tegnap nézett meg kevés filmet minden fiú.*
(ii) *Tegnap nézett meg minden fiú kevés filmet.*

Szabolcsi (1995) szerint míg az első mondat kétértelmű (az alanyi összetevő felvehet hatókört a tárgyi fölött), a második nem az: Szabolcsi ezt az egyeztető-esetadó projekciók feltételezett hierarchiájával magyarázza. Bár e jelenség és a szóba jöhető magyarázatok köre nem minden tanulság nélküli, a továbbiakban eltekintünk a hatókör-értelmezések ezen bonyolult interakcióitól.

eme modell technikai lehetőségeit tartjuk szem előtt.¹⁷ Szempontunkból most két, a modellben központi szerepet kapó alapelv okozza a problémát:

1. A szerkezeti fákra érvényesnek tartjuk az iránymegszorítás elvét (Kayne 1983). Ennek leegyszerűsítése: ami a mondatban előrébb áll, az – legalábbis a felszín, a *spellout* pontján – magasabban áll a szerkezeti fában.
2. Minden, a szerkezetbe belépő elem jegyelvárásokkal lép fel, mely legitimálja fonológiai helyét és/vagy szemantikai valenciáját, mellyel a mondategész jelentéséhez hozzájárul. Ez esetünkben azt jelenti, hogy a kvantorok hatóköri értelmezéseit minden esetben jegyellenőrzés útján kaphatjuk csak meg.

A két elv összeolvasása során azt kapjuk, hogy a mondatban az ige mögötti szakaszon álló kvantornak hatókörére vonatkozó jegyét is ellenőrizni kell valaminek. Ez a magyarban (de más nyelvekben is) az igei fej szokott lenni, ezért feltesszük, hogy egyenesen az ige, mint a predikátum „feje” által ellenőrződik ez a jegy. Természetesen ehhez az is kell, hogy beemeljük a modellbe a Fejmozgatási megszorítást is (*Head Movement Constraint*, HMC). Ez meggátolná, hogy az ige ne a legrövidebb (*Head-to-Head*, azaz fejből fejbe) történő mozgatást legyen köteles megtenni. Ez azonban a szakirodalomban nem jellemző megoldási opció. Most és a továbbiakban mégis számolunk ezzel az elvvel. Érvem tulajdonképpen indirekt: elfogadhatjuk ugyan, hogy az ige nem tartja be a HMC-t, ez esetben azzal a következménnyel is számolva, hogy a deriváció nem konvergál LF-ben (mert az ige nem ellenőrzött le egy jegyet), ez azonban semmiképpen sem lesz helyes deriváció. A másik eset, hogy feltesszük, hogy a Q fejnek nincsen jegye, így azt az igeének nem is kell (mozgatással) ellenőriznie, mint azt az ige előtti kvantorok esetében a szórendi tesztek szerint nem is tesz meg. HMC be nem tartása ekkor lehetőséget ad arra, hogy az ige mozgatási láncának egy eleme közrefogja Q fejet, azaz „átugorja” azt. Ez a megoldás ismét csak önmagától esik ki: (21a) értelmezése kikényszeríti, hogy a disztributív kvantor hatókör-értelmezése alacsonyabb derivációs szakaszon történjen meg: ha az ige nem ellenőriz itt jegyet, jogosan merül fel a kérdés, hogy más esetben miért nem ez a helyzet.

Van egy közvetett érünk is e mellett: (többek közt) Szabolcsi (1995) érvel amellett, hogy az ige mögötti mondatszakaszon a kvantorok hatókörei furcsa, alany-tárgyi asszimetriát mutatnak.¹⁸ Ott a tárgyi egyeztető projekciók sorrendiségével magyaráz,

¹⁷ Az 1992-es GB-modellben lehetőség volt az iránymegszorítás megsértésére is, azaz az elágazó szerkezeti összetevők jobbra vagy balra helyezése nem volt kötelező kényszer. A sztenderd Minimalista Program általában a Kayne-féle bináris fákat fogadja el (Kayne 1983) melyben az elágazás iránya nem lehet az elemzés hivatkozási pontja. Ettől ugyan vannak eltérő felfogások is, amelyeket főleg a német-holland mondatkonstrukcióinak leírása ihletett (ld. pl. Riemsdijk 1992). A továbbiakban a Kayne-féle felfogást választjuk, magunkra nézve kötelezőnek tekintve tehát a kötelező (bináris) balra való elágazásokat.

¹⁸ Példái a következők:

- (i) *Tegnap olvasott el minden fiú kevés könyvet.*
- (ii) *Tegnap olvasott el kevés könyvet minden fiú.*

Míg az második példa hatóköri értelemben kétértelmű, az első nem az, hiszen nincs lehetőségünk arra sem, hogy az alacsonyabb (tárgyi) egyeztető projekcióban álló kvantort a deriváció bármely fokán is magasabb hatóköri pozícióba képzeljük.

amiből egyenesen következik, hogy az igei hatókörjegy-ellenőrzés nem megkerülhető. Minden esetre a továbbiakban feltesszük, hogy az ige (eszerint HMC-t betartva) elvben ellenőrizheti a kvantorok jegyeit is.

Ennek ellenére (21b)-értelmezés esetén, ahol az ige mögötti kvantor magasabb hatókört vesz fel, mint az ige előtti, a felszínen nem történhet meg a kvantor hatókör-jegyének ellenőrzése. Ilyenkor csak azt tehetjük fel, hogy ez a logikai–szemantikai komponensre hárul; ez ugyan idegen a magyartól, más nyelvekben viszont (ahol az igevonzatoknak kanonizált helyük van, tekintet nélkül kvantor-hatókörükre) nem is létezhet más megoldás. Itt azt gondoljuk, hogy a logikai komponensben még kiépül egy magasabbra rangsorolt Q (Dist) fej, amely azonban nem tartalmaz olyan erős jegyet, ami a kvantor mozgatasának közvetlen kiváltója lehetne.

A megoldás tehát a következő. Abban az olvasatban, ahol az univerzális kvantor hatóköre a csökkenő kvantoré alatt van, nem világos, hogyan történik a jegyellenőrzés. Tekintsük az alábbi szerkezeteket:

- (22) a. $[_{QP1} Q [_{QP2} Q [_{7P} Kevesen_j [_{7} láttak_i [_{???P} [minden filmet]_i. [_{VP} \emptyset_i \emptyset_j \emptyset_{ij}]]]]]$
b. $[_{FP} Kevesen_j [_{F} láttak_i [_{QP} [minden filmet]_i. \emptyset_i [_{VP} \emptyset_i \emptyset_j \emptyset_{ij}]]]]]$

Azaz: vagy azt tételezzük föl, hogy a hatóköri viszonyok ellenőrzése már a felszíni szerkezetnek megfelelő *spellout* után, a fonológiai információk számára láthatatlan módon megy végbe, vagy azt, hogy az F-fejbe inkorporálódó igei fej a Q fejen is áthaladt. Az előbbi megoldás súlyos fogyatékosága, hogy gyakorlatilag nem tudjuk ez esetben, milyen felszíni pozícióban állnak ezen kvantorelemek: hacsak nem egyeztető projekcióban, ez esetben viszont nem világos, miért kötelező a fordított (fókusz) szőrend:

- (23) a. **Kevesen megnézték minden filmet.*
b. *Kevesen néztek meg minden filmet.*

Az ige előtti kvantornak tehát mindenképpen fókuszprojekcióban kell állnia. A második, (22b)-ben látható megoldás épp ezt az anomáliát kerüli el: a felső kvantor a neki megfelelő fókuszprojekció specifikálójában áll. Ekkor azonban csak akkor ellenőrizhetjük le az univerzális jegyét, ha az ige a deriváció megfelelő pontján, a *spellout* előtt inkorporálja Q fejet is. Ez megint nem legitim lépés: az ige ugyanis nem mozog Q fejébe:

- (24) a. *Mindenki eljött.*
b. **Mindenki jött el.*

Itt tehát ellentmondásba ütközünk. Pedig erre a megoldásra mindenütt szükség van, ahol a kvantor a fókusz mögött, az ige után foglal helyet:

- (25) *Péter ette meg mind a két almát. (János csak az egyiket.)*

2.3.1.2. A lebegő kvantorok

Mint azt 2.2-ben is láthattuk, a lebegő kvantor antecedense állhat ugyan a kvantor mögött, nem k-vezérlő pozícióban, de csak akkor, ha nincs operátorjegye. Ha van neki, a mondat helytelen lesz: ezt illusztrálta (16b=26a):

- (26) a. **Mind a fiúk jöttek meg.*¹⁹

Az operátorjeggyel rendelkező antecedenssel anaforikus kvantor-elem szokásos helyén, a kvantorszakaszon csak akkor állhat, ha az antecedens operátorjegye magasabb hatókörű az övéénél:

- (26) b. *A fiúk mind megjöttek.* (topik+kvantor)
c. *A fiúk jöttek meg mind.*

Ez csak arra utalhat, hogy az ige (26c)-ben már ellenőrizte a lebegő kvantor +q jegyét, máskülönben, ha a kvantor a fókusz felett is felvehetne (fedett mozgatóst kiváltó) hatókört, nem kapnánk grammatikus mondatot. (Ezt láttuk (26a)-ban.) A Q fej tehát (legalábbis ebben az esetben) mindenképpen az ige mögött ($F=V_t$ mögött) áll.

2.3.1.3. Az aspektus

Ismereteim szerint a szakirodalomban eddig még nem tárgyalt jelenséggel ismerkedünk meg az alábbiakban: úgy tűnik, az aspektus szempontjából mégsem teljesen mindegy, hogy melyik szórendi változatot választjuk. Tekintsük az alábbi példákat:

- (27) *Jött le mindenki a hegyről, mikor is...*
(28) *ⁱ⁹ Mindenki jött le a hegyről, mikor is...*
(29) *Mindannyian lejöttek a hegyről.*
(30) *ⁱ⁹ Jöttek le a hegyről mindannyian, mikor is...*
(31) *ⁱ⁹ Mindannyian jöttek le a hegyről, mikor is...*

Úgy tűnik, VP fölötti folyamatos (progresszív) aspektus mintha magasabb hatókörű pozícióra törekedne. Nem elképzelhetetlen, hogy a sokak által érzett jelentésbeli eltérés („stilisztikai erő”) ennek lehet betudható.

2.3.2. Az elemzés

Mindezek okán a továbbiakban más megoldást választunk, olyat, amelyet már 2.3.1.1. (22b) példájában már sugalltunk. A tények ismeretében ugyanis az a legvalószínűbb, hogy szakítanunk kell azzal a felfogással, hogy a Q fejben ige nem állhat: az ige egyes esetekben, „egyéb feladatai teljesítése közben” Q fejbe is mozoghat nyíltan, és ellenőrizhet kvantorjegyet. Ennek a megoldásnak az előnyei a következők:

A jegyeket az esetek nagy részében már a felszínen ellenőrizzük. Ezzel tulajdonképpen a magyar nyelvi hatókörű jelenségek leírásának többségével tartunk (É. Kiss 1992; Szabolcsi 1995).

Számot tudunk adni egy sor jelenségről, amelyeket másképpen nem elemezhetnénk: ((21a), (24), (25), (26a)), illetve az aspektus és a kvantorok különös kapcsolatáról ((27)–(31)).

¹⁹ Természetesen itt sem foglalkozunk a kontrasztív topik pozíciójával, amely nem tartozik a Bródy által fókuszmezőnek nevezett operátorzónához. Kontrasztív topikos olvasatnál persze helyes a mondat.

Modellelméleti aggályok is felmerülhetnek: bár a minimalista szakirodalom nem tekinti kötelezőnek, a Fejmozgatási megszorítás (*Head Movement Constraint*), ill. a minimális lánc feltétele (*Minimal Link Condition*) nem engedi, hogy a Q fejet az ige ne inkorporálja a mozgatási láncába.²⁰

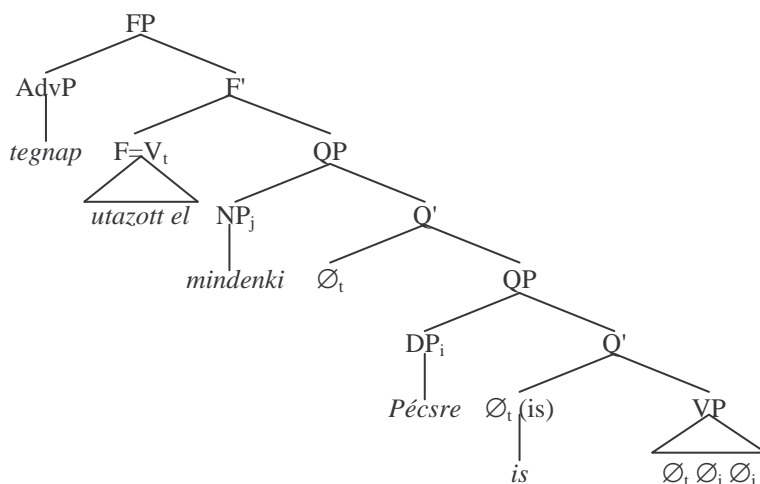
Mindezek okán a továbbiakban feltételezzük, hogy bizonyos esetekben az ige már a felszínen inkorporálódik Q fejjel. Lássuk tehát ennek technikai feltételeit.

2.3.3. Az ágrajzok

Tekintsük az alábbi szerkezetet:

(32) a. *Tegnap utazott el mindenki Pécsre is.*

b.

Mint látható, az igei fej sorban halad végig a megfelelő csomópontokon, ezzel leellenőrizve az összes operátor-jegyet. Ez elvileg nem engedélyezett az ő számára, hiszen az előtte álló kvantor esetében egyenes a szórend, nem tehetünk föl tehát V-ből Q-ba mozgatást. Itt azonban az ige a magasabbra generált fókuszjegy-ellenőrzés miatt nem tehet mást: mivel ellenőriznie kell +q-t is Q fejből, méghozzá a +f operátorjegy alatt, a szabályostól eltérően nyíltan bele kell mozognia Q-ba is.

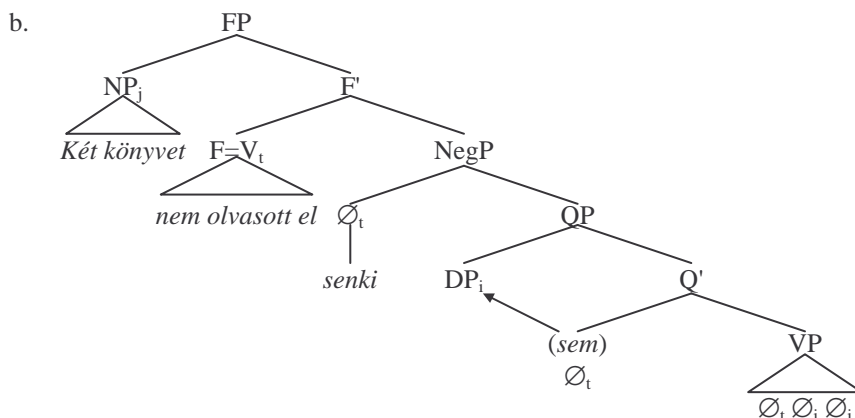
Ez tulajdonképpen érdekes módon rokon az optimalitás-elmélet filozófiájával: a szabály sérthető, ha a deriváció másképpen összeomlana. Itt pedig egy vélhetően nagyobb érvényű (valószínűleg univerzális) szabály, a kvantorjegy-ellenőrzés és az a sérthetetlen (bár idioszinkretikus) tény, hogy a magyar fókuszjegyeket a felszínen kell ellenőrizni, közösen „írják fölül” a kvantor fej integritási követelményeit.

Joggal merülhet fel a kérdés, mi történik akkor, ha a kvantorok mégis az ige előtti mondatszakaszon veszik fel hatókörüket? Nos, mint láttuk, annak semmi akadálya, hogy

²⁰ Mint később látni fogjuk, ahol a kvantor hatóköre az ige előtt van, természetesen nem „kerül ki” az ige semmilyen Q fejet: ilyenkor a Q-t fedett mozgatással ellenőrzi, maga a kvantor pedig más (például egyeztető) projekcióban áll.

ilyen esetekben az ige „átugorja”²¹ a kvantort, és fedett mozgatással ellenőrizzen, spellout után. Ezt erősíti, hogy a következő mondatban a disztributív kvantor nem vehet fel nagyobb hatókört, mint a fókuszban álló másik kvantor:

(33) a. *Két könyvet nem olvasott el senki/Péter sem.* (\neq *Senki sem olvasott el két könyvet.*)

Itt, ha nem akarunk fonológiai megoldásokat keresni, csak úgy legitimálhatjuk a *sem* elemet a tagadott operátoron kívül, ha azt gondoljuk, hogy az ige valamilyen módon rendelkezik a tagadójelentés valamilyen (valószínűleg értelmezhető) jegyével.²² Aztán, hogy ezt hogyan ellenőrzi le a NegP-ben, már más kérdés: minden esetre ez egyfajta megoldás lehet a 2.2-ben már jelzett, *sem*-mel kapcsolatos problémára.²³

Az ágrajzon látható nyílt (QP-ben) azt jelzi, hogy az elemzés sikerességéhez még azt is fel kell tennünk, hogy a *sem* valamilyen fonológiai szabály segítségével inkorporálódik a DP-hez is. Ez azonban problémás:

(34) *Két könyvet nem olvasott el senki.*

Ebben az esetben nehéz volna amellet érvelni, hogy az opcionálisan kitehető, csak fonológiai variánsként működő *sem* elem fonológiai státusza önálló.

²¹ Vagyis: nem ellenőrzi le annak kvantoriális jegyét. Ezen a ponton ez még nehezen belátható, de tulajdonképpen a Bródy–Szabolcsi-féle megoldással rokon művelet (Bródy–Szabolcsi 1999), ahol elegendő, ha a reprezentáció egy bizonyos pontján megvannak a hatóköri értelmezés feltételei.

²² Mint ahogy az a negatív konkord esetében szokásos (*NPI-licensing*).

²³ Ebben az esetben természetesen nem is tennénk fel *is+sem* összeolvadást, legalábbis a (morfo)szintaxisban nem. Ez esetben a magyar negatív kvantorok viselkedése azonos lenne az olaszéval:

(i) *Gianni non ha telefonato a nessuno.*

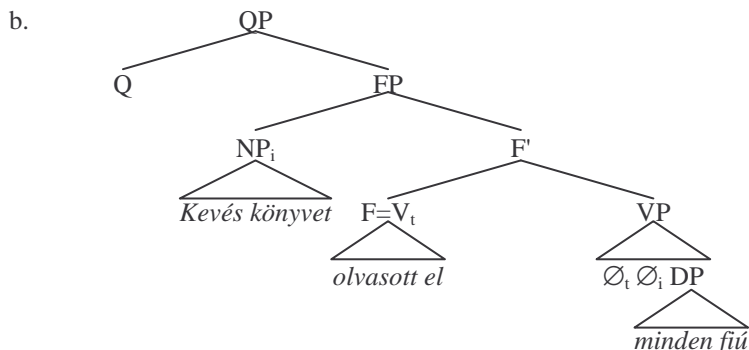
János nem Aux.Past telefonál Pref.Dat senki
'János nem telefonált senkinek.'

(ii) *Nessuno (*non) ha telefonato.*

Senki (nem) Aux.Past telefonál
'Senki sem telefonált.'

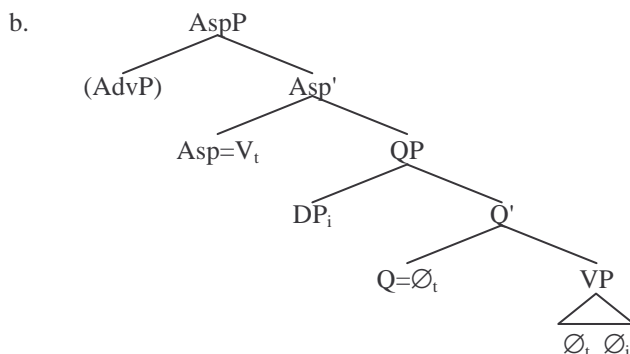
A megoldás tehát a következő: abban az esetben, amikor a kvantor hatóköre „alacsony”, semmi akadálya, hogy a deriváció „megmentését” a Q fejbe való mozgatással oldjuk meg. Ilyenkor az ige természetesen tovább mozog, magasabb projekcióba, magasabb hatóköri jegy ellenőrzése végett ((20) (21a)-beli értelmezése). Ha viszont a kvantor hatóköre a magasabb, de a disztributív–univerzális kvantor az ige mögötti mondatszakaszon marad (21b), nem gondolhatjuk, hogy az ige ellenőrizte a jegyet: ilyenkor egy magasabb Q fej deriválása tükrözheti egyedül a valós hatóköri viszonyokat ((21b) értelmezésének ábrája):

(35) a. *Kevés könyvet olvasott el minden fiú.*

Hátra van még annak a magyarázata, hogy mi van abban az esetben, amikor nem találunk semmilyen fókusz-operátort a kvantor fölött, az mégis az ige mögött áll a mondatban. Nos, egy derivációs kibúvónk most is akad: (27)–(31)-ben láttuk, hogy az aspektus bizonyos esetekben mintha magasabb hatóköri pozícióra törekedne, mint a kvantor (jóllehet, operátorjegyük nem azonos halmazok fölött operál). Eszerint ara is volna lehetőség, hogy a kvantorfej természetesen már a VP fölött, de még az AspP²⁴ alatt épüljön a szerkezetbe:

(36) a. *(El)jött mindenki.*

²⁴ Az AspP szerkezetét illetően számunkra most csak az releváns, hogy a feltételezések szerint az Asp fej +asp jegyét az igei fej inkorporálni köteles. A befejezett aspektushoz pedig az kell, hogy az AspP specifikálójá ki legyen töltve (általában az igekötővel).

Jelen esetben tehát az erős Asp-jegy a mérvadó: ez váltja ki az igei mozgatást. (Nyílt mozgatás nélkül a deriváció ismét csak összeomlana.) Ezzel magyarázatot leltünk a (27)–(31)-ben látott jelenségekre is.

3. Összefoglalás

Dolgozatunkban kísérletet tettem a magyar nyelv leíró szempontból problémás jelenségek leírására. Bebizonyosodott, hogy a jelenleg használatos modellek nem egyenértékűek a tekintetben, hogy milyen modellt, azok milyen technikai megoldásait alkalmazzuk. Az optimalitás-elmélet módszerességre még nem ért meg, mindenesetre végtelen „liberalizmusa” alkalmassá teszi a nyelvek által alkalmazott konceptuális különbségek leírására. Mint láttuk, mindössze négy megszorítás segítségével (melyek közül háromról könnyen belátható az univerzalitás) sikeres elemzését adtuk a magyar fókuszmező szórendi megszorításainak.

A transzformációs generatív nyelvtan egy már egy jól kitaposott út: óriási irodalma már begyakorlott fogásokat, pontos hivatkozásokat és széleskörű elemzést kíván meg. Ennek során beláttuk, hogy a magyar igei jegyellenőrzést általános irányelvként kell felfognunk. Ha ugyanis az ige feladatai között tartjuk számon a funkcionális fejek jegytartalmának ellenőrzését, a modell szigorú voltának erősítése éppen ellenkező hatást váltja ki: leírhatóvá válnak olyan jelenségek is, amelyekre a korábbiakban még nem kaptunk pusztán szintaktikai választ.

Hivatkozások

- Brody, Michael – Anna Szabolcsi 1999: *Overt Scope: A Case Study in Hungarian*, kézirat, NYU.
- Brody, Michael 1991: Remarks on the order of elements on the Hungarian focus field, in István Kenesei szerk.: *Approaches to Hungarian 3*, Szeged, JATE, 95–121,
- Brody, Michael 1995: *Lexico-Logical Form: A Radically Minimalist Theory*, Chicago, The MIT Press.
- Burányi Péter – Csataj Richárd 1999: *Fókuszmező a magyarban: Egy optimalitás-elméleti megközelítés*, kézirat, OTDK dolgozat, Pécs.
- Chomsky, Noam 1995: *The Minimalist Program*, Cambridge, The MIT Press.
- Chomsky, Noam 1999: *Derivation by Phase*, kézirat, MIT.
- É. Kiss, Katalin 1998: Multiple topic, one focus?, in *Acta Linguistica Hungarica* **45**, 3–29.
- É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter 1998: *Új magyar nyelvtan*, Budapest, Osiris Kiadó.
- Haegeman, Liliane – Raffaella Zanuttini 1990: *Negative Concord in West Flemish*, University of Geneva.
- Kayne, Richard 1983: Unambiguous paths, in *Connectedness and Binary Branching*, Dordrecht, Foris.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 1992: *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Labov, William 1972: Negative attraction and negative concord, *Language* **48**, 773–818.
- Laka Mugarza, Itziar 1990: *Negation in Syntax: On the Nature of Functional Categories and Projections*, kézirat, PhD disszertáció, MIT.

- Legendre, Geraldine – Colin Wilson – Paul Smolenski – Kristin Homer – William D. Raymund 1995: Optimality and Wh-extraction, in Jill Beckman – Suzanne Urbanczyk – Laura Walsh szerk: *Papers in Optimality Theory*, University of Maryland, 607–636.
- Olsvay Csaba 2000: Formális jegyek egyeztetése a magyar nemsemleges mondatokban, in Büky László – Maleczki Márta szerk.: *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* 4, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 119–152.
- Pesetsky, David 1997: Some optimality principles of sentence pronunciations, in Pilar Barbosa – Danny Fox – Paul Hagstrom – Martha McGinnis – David Pesetsky szerk.: *Is the Best Good Enough?*, Cambridge, MA, MIT Press.
- Prince, Alain – Paul Smolenski 1993: *Optimality Theory: Constraint Interaction in Generative Grammar*, Technical Report #2, Rutgers Center for Cognitive Science, Rutgers University.
- Riemsdijk, Henk C. van 1992: Complements, adjuncts and adjacency in phrase structure, in Liliane Tasmowski – Anne Zribi-Hertz szerk.: *De la musique à la linguistique: hommages à Nicolas Ruwet*, Communication and Cognition, Ghent, 498–512.
- Sportiche, Dominique 1988: A theory of floating quantifiers and its corollaries for constituent structure, *Linguistic Inquiry* 19.
- Szabolcsi, Anna 1995: *Strategies for scope taking = Working Papers in the Theory of Grammar* 2/1, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.